

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАНУ АНАТОЛІЯ ДІМАРОВА «ЙОГО СІМ'Я»

Анотація. Стаття присвячена з'ясуванню жанрово-стильових особливостей роману Анатолія Дімарова «Його сім'я» як виразника вітаїстичної світоглядно-естетичної парадигми митця. Простежено вплив оновленої концепції людини письменника на розширення художніх засобів зображення відповідно до категорій модерної свідомості, що сприяло сучасненню застосованої автором інваріантної структури роману виховання.

Ключові слова: дезорієнтація особистості, саморефлексія, істинне «я».

Аннотация. Статья посвящена выяснению жанрово-стилевых особенностей романа Анатолия Димарова «Его семья» как выразителя виталистической мировоззренческо-эстетической парадигмы художника. Исследовано влияние обновленной концепции человека писателя на расширение художественных средств изображения в романе в соответствии с категориями модернистского сознания, что способствовало актуализации примененной автором инвариантной структуры романа воспитания.

Ключевые слова: дезориентация личности, саморефлексия, истинное «я».

Summary. The article is devoted finding out genre-stylish features the novel of Anatolia Dimarova «His family» as to express of aesthetically view- aesthetically paradigms of artist. A research author witnessed influence of the renewed conception of man of writer on expansion of artistic facilities of image in a novel in accordance with the categories of modern consciousness, that was instrumental in modern of the invariant structure applied an author the novel of education.

Key words: disorientation of personality, reflection, essence

У кінці 50-х р.р. XX ст. Анатолій Дімаров вдається до пошуку нових, нетрадиційних у контексті «смаків» радянської літератури, морально-етичних цінностей. Не відступаючи від власної гуманістично-світоглядної «лінії», письменник створює полотна романів «Його сім'я», «Ідол», що внесли особливий відтінок у загальну «людиноцентричність» радянської літератури. В ракурсі тенденційної цензури, що «охрестила» митця «міщанським письменником», твори такого плану потрапляли на маргінес літературного процесу. Помітний негативний «присмак» відчувається у тодішніх небагатьох рецензіях, статтях, присвячених указаним вище романам, автори яких «вимагали» у Анатолія Дімарова слідувати зразкам так званої «граматичної етики» (Д.Уліцька), що передбачала прагнення «до стабілізуючих визначень і рішучих відповідей, сформульованих у повчальному стилі висновків» [19, с. 393]. Офіційна критика [13], [12], переконуючи «у можливості й потребі називати речі своїми іменами...» [19, с. 393], ставила знак рівності між «морально-етичним» та «ідеологічним». Не додають нічого нового в дослідження романів «Його сім'я», «Ідол» і розвідки 80-х р.р. – поч. XXI ст., відносячи романи до «натуралістичних та сентиментальних відгалужень», до творів з «душечипательними» сюжетами про «зустрічі» й «розлуки» та «роздоріжжя...» [див.: 10, с. 219].

Анатолій Дімаров, талановито наділений «моральною інтуїцією» (Д.Уліцька) і покладаючись на неї у випадку читача («інтуїцію, яка є безпомилковою і достатньою для розуміння літератури» [19, с. 398]), не вдається до авторських морально-етичних висновків, узагальнень. Ідея автора змінювала траєкторію «реалізоцентричної» критики. Потрапляючи в глухий кут у своїх розвідках, поціновувачі звинувачували письменника то у «спро-

щено прямолинійному зображенні почуттів і вчинків героїв» [6, с. 6], і радили «переконливіше мотивувати вчинки героїв» [5, с. 178], то в перенасиченні моралізаторськими судженнями, в недостатній пластичності, об'ємності розповіді, в неточності побудови фабули [12, с.168]. Пропартійна критика, слідуючи «одержавленню приватного простору», не відходила від суспільно-стандартних схем сімейних стосунків, де «сімейні моделі виступали лише тлом, на якому розгорталися виробничі конфлікти та розповідь про потужні перетворення в житті країни» [11, с. 79]. Отже, пріоритетність «ідеологічно-регулювальних» зусиль в практиці радянських літературознавців спричинила винесення на периферію об'єктивного наукового осмислення романів Анатолія Дімарова «Його сім'я», «Ідол». Тому мета нашого дослідження передбачає з'ясувати жанрово-стильові особливості роману «Його сім'я» (роман «Ідол» потребує окремої розвідки), що постає вперше предметом комплексного аналізу.

Вітаїстична світоглядно-естетична парадигма Анатолія Дімарова, що окреслювала прагнення до гуманістичного ідеалу як світової гармонії, в романі «Його сім'я» ревізувала процес поступу людини до гармонійно-внутрішнього синтезування духовної і матеріальної реальності. Яскраво виражений процес внутрішнього і зовнішнього становлення особистості й пов'язана з ним дидактична мета наближають зазначений роман до жанрового виду — роману виховання. Згідно з бахтінською класифікацією романів виховання, роман «Його сім'я» набуває рис п'ятого типу роману виховання — реалістичний роман встановлення, що передбачає зміну людини у зв'язку з історичним поступом. М. Бахтін зазначав, що, на протипагу іншим романним різновидам, які розглядають героя як

сталу величину («готовий герой» [2, с. 211], що діє, але внутрішню не змінюється), роман виховання передбачає динаміку: «сам герой, його характер стає змінною величиною... Зміна самого героя набуває сюжетного значення, а в зв'язку з цим в основі переосмислюється і перебудовується весь сюжет роману» [2, с. 212].

Авторське осягнення процесу поступу людини за допомогою «раціо» (свідомого) та «інтуїцію» (несвідомого), що засвідчувало проміжну позицію письменника між «граматичною» і «неогуманістичною» морально-етичною критикою (критика принципово апоретична, неохоча до однозначних висновків, виявленні неподоланих проблем, гіпотез [див.:19, с. 393]), сприяло видозміні застосованої інваріантної побудови роману виховання (ідея пошуку героєм особистого «я» під впливом його сприйнятливості, здатності «персонажа до активної апперцепції явищ емпіричного характеру» [16, с. 41], його реакції на цей процес, що передбачало «внутрішню прогресію» героя [див.: 16, с. 41]).

У романі «Його сім'я» процес ідентифікації героя і його соціальної цілісності проходить двома шляхами: через зовнішній конкретно-реалістичний (буття героя в часі і просторі) і внутрішній (спогади, сповіді, монологи, саморефлексії) плани твору. Ввівши в подійний сюжет, виписаний в реалістичному ключі, гендерну ідентифікацію героїв у мові, автор виходить на інший рівень психологізму, відмінний від реалістичного («ототожнення психіки і свідомості» [15, с. 35]), що дозволяє йому розкрити морально-філософський бік гендерного питання. Як зазначає М. Моклиця, «Вірогідна психологія вимальовувалась лише там, де автор наближався до героя, усвідомлював спільність своєї і його психології» [14, с. 126]. «Внутрішня історія» героїв роману «Його сім'я», їх неповторність (відсутність чорно-білої диференціації) по-свідчує наявність автобіографічно-психологічного чинника як духовної зрілості митця, його моральних імперативів. Хоча наявна репродукція роману з'явилася на світ і не без участі біографічного елементу. Як зауважує сам А. Дімаров, ««Його сім'ю» я писав зі свого товариша, з яким я працював у редакції газети. Він був калікою, обожнював свою красуню-дружину, яка вискочила за нього заміж (бо вже носила дитинку), а потім, будучи типовою міщаночкою, потрохи його зраджувала» [8, б]. На думку одного з перших теоретиків роману виховання В. Дільтея, біографія є «наріжним каменем жанру [виховання — М.К.] ..., оскільки вона є найважливішим і конструктивним вираженням герменевтики життя, вона найпрозоріше показує, у чому потрібно шукати сенс людського існування» [див.: 16, с. 21].

«Мовно-гендерна ідентичність» героїв, що засвідчує зміщення акцентів з реального в ірреальне, дозволяє прослідкувати «рух особистості», що, за концепцією Н. Ратца, в романі виховання проходить такі етапи: **«дезорієнтація особистості — саморефлексія — синтезування історично жит-**

тсвої та актуальної психічної і соціальної реальності» [див.: 16, с. 32-33]. **«Дезорієнтація»** головних героїв роману — Якова і Ніни Горбатюків — відбувається як зіткнення несвідомокодіфікованого суспільством наївно-дитячого розуміння патріархальних гендерних стереотипів («стандартизовані уявлення про моделі поведінки та риси характеру, які відповідають поняттям «чоловіче» і «жіноче» [17, с. 202]) з реаліями життя.

Яків Горбатюк, слідуючи гендерним патріархальним стереотипам, що окреслювали дві ролі жінки — як матері і берегині сімейного вогнища, визначає «світле і щасливе» життя дружини, відводячи її місце вдома. «Турбуючись» про майбутнє Ніни («...спершу поживемо для себе...» [8, с. 20], де під «ми» розуміється «я»), чоловік деструктурує активно-творчу натуру Ніни, яка планувала вступати до інституту, готувалась до іспитів. Закриваючи дружину на «статичній» території, при цьому лише для себе залишивши привілей перебувати у «відкритому» просторі («праця й заробіток» [8, с. 20]), Яків обрав помилковий шлях самореалізації, самоствердження. Абсурдність чоловічої екзистенції спричинена його амбівалентним ставленням до жінки. Як зазначає С. де Бовуар, «Чоловік шукає в жінці Іншого як Природу і як собі подібного. Однак відомо, які амбівалентні почуття викликає в людини Природа. Він експлуатує її, але вона його пригнічує; він народжується із неї, і в ній помирає...» [4, с. 185]. Підпорядкувавши своєму світові дружину, визнавши за собою мати право на «вчасно приготовлений обід», «вмитих і нагодованих дітей», «чисті і затишні кімнати» [8, с. 76], Яків зазнає поразки. Романтичні ілюзії завойовника, здобувача, власника «Іншого» розсіюються в процесі зіткнення з реальністю: самозречена любов Ніни стає йому нецікавою, непотрібною, навіть нудьгою. «Любов» Якова, виражена в іпостасі любовного потягу до жінки, коли вона розцінювалася як «тремтливе тіло, що пахло шойно скошеним сіном...» [8, с. 137], і любові до влади, до побутового комфорту, приводить героя до безсенсовості існування. Його життя стає грою ролей: роль щасливого і турботливого сім'янина, журналіста в суспільстві змінюється на завжди нетверезого батька і чоловіка вдома.

Руйнуючо-фальшивий спосіб життя обрала для себе й Ніна Горбатюк, не підозрюючи небезпеки у власному самозреченні, у внутрішній «закодованості» бути залежною від чоловіка. Героїня, переповнена емоційно-піднесеними почуттями, прагненням до обіцяного Яковом безхмарного майбутнього, перетворюється на «міщаночку», для якої її дім, сім'я — цілий світ, її замкнена від світу територія. Ніна спрямувала закладений в неї «творчий потенціал» на миття і натирання підлоги до блиску, на прибирання в помешканні, догляді за дітьми. Зацикленість на домашніх справах, постійна боротьба за чистоту переростає в несвідомий бій за автономію. На думку С.де Бовуар, «... війна зі сміттям, яка виникає в результаті будь-якої житте-

діяльності, переростає у війну зі самим життям» [4, с. 503]. «Жінка, — зазначає французька дослідниця, — з насолодою йде на всі ці метаморфози до тих пір, поки не здогадується, що всі насолоди мають один і той же присмак — присмак покірності» [4, с. 733]. Протест Ніни, як вихід назовні нереалізованої енергії, проявляється також у сварках, істериках, ревнощах. Крайні нервові «зриви» дружини є наслідком її фаталістичного світосприйняття (небажання і неможливості змінити принизливе своє існування), коли поряд із прагненням до особистої свободи Ніна намагається будь-що зберегти свою залежність від чоловіка. Її «любов» — це прагнення чоловічої опіки. «Жінка хоче, — міркує С. де Бовуар, — щоб нею володіли... їй потрібен хто-небудь, хто б нею володів...» [4, с. 739]: «Ніна вже не скільки роздумувала, любить її Яків чи ні, скільки хотіла, щоб він повернувся до неї і позбавив того страху перед майбутнім, який так мучив її» [8, с. 57], «Я ніколи не буду скандалити, — запевняє себе Ніна, — хай робить, що хоче, аби тільки повернувся до мене» [8, с. 140], «Як ми будемо жити самі?..».

Осмыслиючи своє життя, кожен із героїв переживає ворожість навколишнього буття, страх перед невідомим, самотність. Процес морально-гендерної ідентифікації — **саморефлексії**, на перший погляд відбувається під впливом надокучливої стратегії морально-етичної парадигми дискурсу влади (в інваріантній структурі роману виховання процес саморефлексії передбачає процес суспільної інтеграції).

Не маючи змоги ще повністю звільнитися від зовнішніх впливів, Анатолій Дімаров у романі «Його сім'я» використовує атрибути соціалістичної «незугарної копії» (С.Притолок) роману виховання — «виховання особистості в рамках соціалістичної форми мислення» [16, с. 12], з якими автор, під впливом власної гуманістичної концепції, вступає в гру. Відбувається гра-боротьба між «розумовим» мовленням як розумовою перцепцією морально-етичних імперативів соціалістичного дискурсу та «інтуїтивним» мовленням, що виражає особистісно-інтуїтивне «прилучення» особистості до власної природи.

Так, інспектування гендерно-рольових норм у романі відбувається як раціональні психологічно-моральні шукання героїв, під впливом просвітницького повчання з боку навколишнього середовища, до якого герої перебувають в опозиції, що спонукало їх до «розумового» вирішення «правди життя». Моральна ідентифікація персонажів перебуває під дією морально-етичних імперативів доби, що втілюються в другорядних героях-вихователях, героях-реалізаторах практичних порад.

Процес детермінації людини в межах радянського середовища був обов'язковою умовою ще відчутної «політизації» приватного життя. Патріархальні погляди Якова на сімейні стосунки несумісні з актуальною позицією держави, яка перед-

бачала звільнення жінки з-під домашнього гніту і залучення її до «грандіозних суспільно-перебудовних процесів» [1, с. 14]. Адже «Соціалізм і тільки соціалізм, — проголошували сподвижники марксизму-ленізму, — приведе до повного рівноправ'я і незалежності жінок, державному піклуванню про дітей і свободи в сфері кохання» [18]. Радянське суспільство відводило важливу роль праці у встановленні окремої особистості. Особливо культивувалося залучення жінки до гуманітарної сфери життя. Згідно з І. Захарчук, «Одночасно з мілітаризацією чоловічого образу відбувається планомірне витіснення жінок у сферу освіти, виховання, передачі знань, культурних цінностей» [11, с. 80]. Тому, думається, не випадково героїні роману займають посади вчителів, бібліотечарів. Митець інсценує процес виховання особистості виробничим середовищем — колективом редакції (соціалістичний архетип «родини») з гаслом «Міцна сім'я — міцна держава» [11, с. 78], що посягає на індивідуальну культуру особистості: де «Тепер ти не відповідальний секретар Яків Горбатюк, не мій товариш Яків, а комуніст, який скомпрометував себе і зараз повинен нести покарання» [8, с. 66-67].

Конкретно-реалістичний шлях передбачав обов'язкове оптимістичне завершення історії — примирення героїв із правилами загалом (Ніна пішла навчатися, Яків повернувся до сім'ї). Цього вимагали й критики роману. Відомо, що письменник неодноразово переписував кінцівку роману: слідуючи «солодкаво-позитивній інтенційності соціалістичних стереотипів» [11, 213], герої приходили до примирення між собою. В остаточному ж варіанті подружжя розлучається, що відповідало гармонійно-моральній концепції життя Анатолія Дімарова.

Виховна стратегія суспільства, втілена в образах виробничого колективу, адвоката, товаришів, судді, «не знімає» в героїв відчуття безсенсовості життя. Анатолій Дімаров стверджує, що суспільний детермінізм є лише певним «каталізатором» виявлення справжньої суті людини, її потенціалу. Так, нарцистично-творче начало Якова під впливом суспільного виховання на рівні **свідомості** проходить третій процес становлення — **«синтезування історично життєвої та актуальної психологічної і соціальної реальності»** [16, с. 33]: «Значить, на мені лежить основна провина за те, що розпалася наша сім'я? ... Так, він винен. — Зізнається перед собою Яків, — Винен у тому, що не дав Ніні змоги вчитися, що відірвав її від життя...» [8, с. 281]. **Несвідомо** ж частина психіки чоловіка не зазнає якісних змін. Прагнення Якова після «школи життя» з раціонально вирішеною «правдою» (змінити своє ставлення до дружини і повернутися до неї) увінчується поразкою, адже на ірреальному рівні — це процес «повернення собі влади» над жінкою, яка стала незалежною від нього: «Але що таке з Ніною? Чому вона така спокійна, така впевнена в собі і... така байдужа до ньо-

го?» [8, с. 276]. Для Ніни ж суспільство стає вектором її гармонійно-жіночого начала. Об'єднавши в одне ціле творчі потреби із матеріальними можливостями, жінка набула суспільної синтезованості.

Справжнім шляхом вибуття з ілюзорної «правди», порятунку з психологічної кризи, екзистенційної порожнечі — пияцтво (Яків), істерія (Ніна), як засвідчує автор роману, є процес духовно-морального самовдосконалення, «пізнання себе». Процес відродження реалізувався через «межову ситуацію» — розлучення як шлях до свободи, як прагнення жити за природним покликанням. Ініціативою розірвання стосунків було жіноче внутрішньо-гармонізуюче удосконалення світу (протест Ніни), що було оприявлене зовнішньо-чоловічим логосом, чоловічою здатністю до руху (рішення Якова про розлучення).

За концепцією екзистенціалістів, пізнавши себе, людина отримує свободу, дістає можливість «екзистенційної комунікації», що передбачає співприсутність як **любов** один до одного, чого не зазнали Горбатюки у шлюбі. Сконцентрувавши всю енергію на збереженні власного «творчого» світу, вони наситили своє буття безвідповідальністю, егоїзмом, корисливістю, фізичними потребами. «... Людське, — зазначає К.Юнг, — часто буває на користь творчому настільки знекровлене, що воно ще може жити на якомусь примітивному або так чи інакше зниженому рівні» [20, с. 134]. Любов як гармонізуючий елемент душі людини («Закоханий, — ствер-

джує Гегель, — живе не для себе і турбується не за себе, а віднаходить корені свого існування в іншому і все ж в тому іншому саме й повністю насолоджується самим собою» [7, с. 498]) є основою цілісного людського існування, змістовності людських взаємостосунків. Тому остаточне розірвання стосунків подружжя для кожного з них — це початок пошуку нового шляху до гармонійного, вільного існування, наповненого почуттям любові. Бо, як зазначає С. де Бовуар, «В той день, коли жінка зможе любити не для того, щоб бігти від себе, а для того, щоб себе знайти, не для того, щоб зректися себе, а для того, щоб себе ствердити, — в той день любов стане для неї, як і для чоловіка, не смертельною небезпекою, а джерелом життя» [4, с. 750].

Отже, екзистенційна проблематика, оновлена дімаровська концепція людини передбачала розширення художніх засобів зображення відповідно до категорій модерної свідомості, що сприяло осучасненню традиційного роману виховання. Головний конфлікт цього жанрового різновиду (протистояння між «поезією серця» і «прозою життя» (Гегель)) еволюціонував. Виховна інтенція навколишнього світу стала для людини не причиною її якісних змін (що є основним мотивом класичного роману виховання), а її поверненням до закладеної в неї потенційної духовності, до свого істинного «Я», що генерувало шлях виходу із штучного, несправжнього існування до гармонійної екзистенції.

Література

1. Агеева В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму: Монографія / В.Агеева — К.: Факт, 2003. — 320 с.
2. Бахтин М. Роман воспитания и его значение в истории реализма / М. Бахтин // Эстетика словесного творчества / Сост. С. Г. Бочаров; текст подгот. Г. С. Бернштейн и Л. В. Дерюгина; примеч. С. С. Аверинцева и С. Г. Бочарова. 2-е изд. — М.: Искусство, 1986 — 423 с.
3. Бернадська Н. Український роман: теоретичні проблеми і жанрова еволюція [Текст]: монографія / Н.І. Бернадська. — К.: Академвидав, 2004. — 368 с.
4. Бовуар С. Де Второй пол. Т 1 и 2. / С. Бовуар, пер. с франц. / Общ. ред. и вступ. ст. С.Г. Айвазовой, коммент. М.В. Аристовой. — М.: Прогресс; СПб.: Алетейя, 1997. — 832 с.
5. Бошко И. «Его семья» / И. Бошко // Советская Украина. — 1956. — № 5. — С. 177-178.
6. Волинський К. Задуми й характери / К.Волинський // Літературна газета. — 1956. — 5 квітня. — С. 6
7. Гегель Г. Лекції з естетики. / Г. Гегель// Мислителі німецького романтизму / Упор. Л. Рудницький та О. Фешовець.— Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003.— 588 с.
8. Дімаров А. Вибрані твори: В 2-х т. Його сім'я. Ідол: романи. / А.Дімаров / Передм. В. Костюченка. — К., Діпро, 1982. — 535 с.
9. Дімаров А. Кухарук Р. Про читабельність літератури і не тільки / А.Дімаров, Р.Кухарук // Кур'єр Кривбасу. — 2000. — № 125-126. — С. 3-10.
10. Дончик В. Український радянський роман: Рух ідей і форм / В. Дончик — К: Дніпро, 1987 — 429 с.
11. Захарчук І. Війна і слово (Мілітарна парадигма літератури соціалістичного реалізму): монографія / І.В. Захарчук. — Луцьк: ПВД «Твердиня», 2008. — 406 с.
12. Комановський Б. Когда сталкиваются два решения / Б. Комановський // Дружба народов. — 1956. — №9. — С.167-169.
13. Львова Ф. «Так называемая моральная тема» / Ф. Львова // Радуга. — 1963. — 5. — С. 168-171.
14. Моклиця М. Модернізм як структура: Філософія. Психологія. Поетика: монографія. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. / М. Моклиця — Луцьк: ред. вид. відд. «Вежа» Волин.держ.ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. — 390 с.
15. Пахаренко В. Художнє слово // Українська мова та література. 2001. № 29-32. Додаток

16. Притолюк С. Жанрові особливості роману виховання / С.Притолюк — Тернопіль: Видавець Стародубець. 2004. — 48 с.

17. Скнар О. Жінка в політиці / О.Скнар // Гендер і культура: зб. ст. / Упоряд.: В. Агеєва, С. Оксамитна — К.: Факт, 2001. — С.202 — 209.

18. Стайтс Р. Женское освободительное движение в России: Феминизм, нигилизм и большевизм, 1860-1930 / Р. Стайтс, пер. с англ. — М.: "Российская политическая энциклопедия" (РОССПЭН), 2004.- 616с

19. Уліцька Д. Етичний поворот у літературознавчих дослідженнях / Д.Уліцька // Література. Теорія. Методологія: Пер. з польськ. С. Яковенка. / Упор. і наук. ред.. Д. Уліцької. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. — С. 389 — 414.

20. Юнг К. Психологія та поезія / К.—Г. Юнг // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред.. Марії Зубрицької. 2-ге вид., доповнене. — Львів: Літопис, 2001. — С. 119 — 142

Стаття надійшла до редакції 14.04.2011